

Aņss Ataols Bierzeņš

„f“ I „h“ LITERU PROBLEMA LATGALIŠU VOLŪDĀ

Artikēlī stuosteits ap literu (i skonu) f i h problemu latgališu volūdā. Itūs skonu nikod navā bejs nivīnā latgališu vītrunā, svešūs vuordūs runuotuoji jūs vysod aizmeja ar cytim skonim. Tymā pošā laikā latgališu rokstūs literi f i h irā montuoti vysod: nu pyrmuos zynomuos gruomotys „Evangelia toto anno” da myusu dīnu. Kū dareit itamā situacejā: voi dasaturēt pi runys volūdys, voi pasadūt cytu volūdu mīdzīņam? Autors analizej daudzzejus olūtus – tautys dzīsmis, senejūs tekstus, myuslaiku literaturu, vītrunu aizrokstus, a taipoš cytu tautu pīredzīni itymā vaicuojumā.

„f“ AND „h“ LETTERS' PROBLEM IN LATGALIAN LANGUAGE

In the article is told about the problem of letters' (and sounds') f and h in Latgalian language. These sounds have never been in any Latgalian dialect, in foreign words speakers always have been replaced them with other sounds. At the same time letters f and h have been used in written Latgalian at all times: from the first known book „Evangelia toto anno“ to the present day. What to do in this situation: to keep the way of the still alive traditional spoken language, or to yield to the pressure of other languages?

The author analyzes a variety of sources: tells about reconstructions of source languages and opinions of their researchers about presence/absence of these sounds in them, deals with f in contemporary Eurasian languages (Eastern Slavic: Russian, Ukrainian, Belarusian; Finnic: Finnish, Estonian, Vyrū; Turkic: Kyrgyz, Kazakh, Chuvash, Yakut; Persian: Pashto; Baltic: Lithuanian, Samogitian) and h in contemporary Eurasian languages (French, Kazakh, Lithuanian, Samogitian). Latgalian and Latvian dialects' recordings, folk songs, ancient texts (from XVI–XVIII centuries), as well as Latgalian contemporary literature are analyzed. The author also evaluates inclusion of letters f and h in alphabet of the official Latgalian terms of spelling in year 2007.

Author establishes that there are five possible paths:

- 1) to use the f and h in all the words where they are in Latvian, Russian or other languages;
- 2) to keep p, k, g and c in traditionally used words, but to put f and h in newly borrowed ones;

3) do not use the *f* and *h* at all;

4) to use both variants parallelly in the same words;

5) to write *f* and *h*, but to pronounce them as *p* and *k*.

Author concludes that the actually usable are only two of them: the second one – the way of a compromise, and the third one – as the most appropriate to Latgalian phonological system.

Depinicejis

Itymā artikelī runuosim ap skonim *f* i *h* jūs tradicionālā latvyskajā saprasmē, partū naišadzileisim jūs ponetiskajā kvalitētā, kam myusim jis itymā gadīnī na priņcipials. Vys tik myusim kai nibejs pormalai vāga nūdepinēt, kū mes ar itim simbolim saprūtām, partū apraksteisim jūs i jūs aizmejiejus:

f – nabaļseigs labiodentals lyupiņš treitiņš*;

v – baļseigs labiodentals lyupiņš treitiņš;

p – nabaļseigs bilabials lyupiņš aizdareitiņš;

b – baļseigs bilabials lyupiņš aizdareitiņš;

h – nabaļseigs velars šķierbiņš treitiņš;

ɣ – baļseigs velars šķierbiņš treitiņš;

k – nabaļseigs velars eksplozivs aizdareitiņš;

g – baļseigs velars eksplozivs aizdareitiņš.

Ar itim skonim i jūs apzeimīnim mes operēsime ituo artikeļa ramuos. Ka kur naviņ pasaruodeis i cyti apzeimovumi, tūreiz ar jim saprassim skonus, kurūs ar jim tradicionālai apzeimoj latvīšu volūduos.

Pyrmvolūdu rekonstrukcejis

Indoeuropīšu pyrmvolūdys tāmātuoji dūmoj, ka jamā navā bejs ni skona *f*, a ni *h* (Proto-Indo-European...). Itī skoni kuruos nakuruos volūduos (greku, latiņu i c.) atsaroduši vāluok, atmeidami leidzeigus skonus, a cytuos indoeuropīšu volūduos tai i natyka pasaruodejuši. Itūs skonu nabejs i ciurku pyrmvolūdā (Proto-Turkic...; Тюркский...; Орхон-енисейский...). Uralīšu pyrmvolūdā turāts skons, kurs navā izaglobovs nikaidā suomu-ugru voi samodišu volūdā i kurs pa vīnai nu verseju varātu byut *h* voi *ɣ*, bet *f* naass bejs vysā (Proto-Uralic...).

---

* Terminu skaidrojums atrūnams roksta beiguos, rokstā saglobouta autora raksteiba – red. pīzeime.

Runys tradiceja

Koč rekonstrukcejis irā tikai gipotetiskys, juos vysod byun pamatuotys ar tānejūs voi seņuok piksātūs volūdu materjalu. Zynoms, ka daudzzejis tautys – i indoeuropīšu (tymā skaitā baltu i slavu), i ciurku, i somu-ugru – vēļ nazcik godusymtu pyrmuok navā turiejušys skona *f*. Skons *h* bejs vaira paplateits, saceisim, jis turāts slavu volūduos, tok baltu volūduos juo nabejs. Tai i obadiv latvīšu volūdys – i baļtīšu, i inļāņtīšu – itūs diveju skonu navā turiejušys.

Nazynim, voi skonu *f* i *h* pīšona baļtīšu vītrunuos suocās agruok par pīšonu latgalīšu vītrunuos, voi jei viņ nūtykuse dreizuok, bet iz itū šaļti varim konstatēt, ka jei irā vīnu-divejis audzis pīškā. Praktiskai baļtīšu vītrunuos itī skoni īguojuši tai, ka niulejī ļauds jūs īskaita par sovejim i montoj taipoš kai puorejūs. Latgalīšu vītrunuos jī vys vēļ navā pījimi, lobi sovu vītrunu runuotuoji jūs namontoj, koč pa daļai asimilātī jau montoj.

„f“ skons tānejuos Eurazejis volūduos

Kai jau rakstejom, irā daudzi tautu, kurys vēļ napaseņ naturēja voi pa šai dīnai natur skona *f*. Īpazeistynuosim skaiteituojus ar kurim nakurim pīvadumim.

Reitu slavu volūduos *f* seņuok vysā nabeja, i runys volūdā jū pa lelumam aizmeja ar *hv*, rešuok – ar *h* voi *v*. Pīvadumam, krīvu volūdys vītrunuos *фармук* → *хвартук*, *Филиппок* → *Хвилинок*, ukraiņu volūdā *фармук* → *хвартукх* (Варианты замены фонемы <ф>...). I ukraiņu, i krīvu literariskajuos volūduos *hv* pormys opicialai napīzeist i montoj vuordus ar *f*, tok boltkrīvu volūdā *хвартукх* net īvasts literariskuos volūdys vuordineicuos kai *фармук* paraleluo porma (Беларуска-рускі... 1988–1989).

Baļtejis somu volūduos *f* taipoš aizmej ar *hv* voi *v* (pa lelumam – *hv* vuorda vydā, a *v* – suokuos). Tai, literariskajā suomīšu volūdā švedu *kaffe* → *kahvi* ‘*kopejs*’, švedu *sofa* → *sohva* ‘*kanapka*’, švedu *far* → *vaari* ‘*dzeds*’, bet literariskuos pormys *asfaltti* ‘*aspaļts*’ i *uniforomu* ‘*uniporma*’ specialai naapvuiceiti ļauds vysleidza izrunoj kai *asvaltti* i *univormu*. Daudzumā vītrunu *f* skona vys vēļ navā, jis īguojs tik vokoru vītrunuos, kam jom beja daudzi kontaktu ar švedim (Suomi, Toivanen, Ylitalo 2008; Finnish...). Igauņu literariskajā volūdā taipoš seņuok īguojušūs vuordūs *f* aizmej: vuocišu *Affe* → *ahv* ‘*naups*’, vuocišu *Fabrik* → *vabrik* ‘*pabryks*’, bet vāluok īguojušūs – pamat. Irā vuordi, kurūs igauņu volūdā roksta ar *f*, a vyravīšu – taipoš ar *hv*: igauņu *telefon* – vyravīšu *telehvuun*, *telefiun*.

Vysuos ciurku literariskajuos volūduos *f* skons irā muoksleigai īvasts, bet koņservativakuos navā juo paktiskai pījāmušys pa šai dīnai. Tai, kirgizu runys volūdā jū atmej ar *p*, a literariskajā pamat *f* (Киргизская...). Тумūs gadīņūs, kod navarams runys volūdys vuordu ignorēt, jūs īvad literariskajā volūdā kai paraleluos pormys: krīvu *фамилия* →

памылыя/фамилия, кгīvu фонд → понду/фонд, кгīvu формализм → нормалчылдык/формализм (Киргизско-русский... 1965). Daža Kirgizejis Sovetu Socialistiskuos Republikys golvyismīsta pasaulkšonu koč i raksteja „pareizai“ – Фрунзе, realai izrunova kai Прунзя. Kirgizim tyvajā kazaku volūdā situaceja leidzeiga: rokstūs *f* montoj, a runys volūdā jū aizmeļ ar *p* vai *b*. Pīvadumam, arabu فعون (*fir`aun*) → перғауын ‘paraons’ (Махмудов, Мусабаев 1954). Čuvašu volūdā taipoš *f* montoj naseņ pasalinātajūs vuordūs, a seņuok zīčātajūs aizmeļ ar *h*: кгīvu фонарь → хунар (Егоров 1972); arabu→кгīvu فاطمة → Фатима → Хаттима (Чăваш хĕрарăм...; Чăваш электронлă...). Taipoš jakutu volūdā skons *f* atrūnams tik nu кгīvu volūdys īvastajūs vuordūs (Якутская...), saceisim, dialektologiskajā vuordineicā taidс liters vysā napasaruoda (Диалектологический... 1976). Šķurstejūt itūs volūdu vuordineicys, skaidrai redzīs, ka raksteišona ar *f* aba кгīvu ortograpiskūs pormu taisna īvesšona praktiskai beja rusipikacejis politikys darbeiba bez kura naviņ volūdyska pamata i labviņ dabeiguoka, organiskuoka volūdu raisteiba byutu nūtykuse, ka vuordus raksteitu pa tautys izrunai.

Nu persišu grupys volūdu sova *f* natur viņ puštunu runys volūda (jī jū aizmeļ ar *p*), kam *f* pasaruodejs jau senejā persišu volūdā i cytuos jaunajuos volūduos izaglobovs. Puštunu literiskajā volūdā *f* irā, bet tik aizjimtūs vuordūs. A. Griunberga gruomotā puštunu *f* apraksteits cīši labi, deļtuo nūcitēsim: *f* (..) *Встречается только в заимствованных словах во всех позициях: fābrikā* ← ‘фабрика’; *fāhta* ← *дари fāhta* ‘горлинка’; *fart* ← *английский fart* ‘ферма’; (..) *taftiš* ← *арабский-дари taftiš* ‘ревизия’; (..) *В речи лиц, слабо владеющих дари, обычно f заменяется p. Произношение p взамен этимологического f узаконено в литературном языке в ряде слов арабского и персидского происхождения: pāt* ‘внимание’ ← *арабский-дари fahm*; *rawz/fawz* ‘армия, войско’ ← *арабский favj* и др. (Грюнберг 1987).

Baltu volūduos procesi bejuši leidzeigi, izašķir tik raisteibys cylys i literiskūs volūdu taiseituoju sasprīdumi. Lītaunīku i žemaišu volūduos seņuok pasalinātajūs vuordūs *f* aizmeļ ar *p* vai *v*, a naseņ zīčātajūs pamat *f*. Olpom itūs volūdu vuordu modeļс sakreit, olupom – izašķir. Pīvadumam, lītaunīku *fabrikas, figa, persikas, folkloras, forma, fotografija, prancūzas, kava, telefonas*, tok žemaišu – *fabriks, folkluors, fuorma, puortēgrapējē, tilipuons* (Lietoviu-žemaitiu...). Baļtīšu volūdā *f* taipoš tradicionalai aizmeļa ar *p*, *sp* vai *v*, bet tānejuo situaceja irā švokuoka – aizmeļumi tyka pamasti tik kurūs nakurūs (cīši seņ zīčātajūs voi naaktivai montuotajūs) vuordūs (*vāravс `faraons`*; *vīge, piga* ← vuocu *Feige*; *pravietis* ← vuocu *Prophet*; *piņgerots* ← vuocu *Fingerhut*), leluokuo daļa beja puorcalta iz *f*, pamatojūt tū ar

kaiba lobuoku skaniešonu: *kapija* → *kafija*, *Pidriķis* → *Fridrihs*, *praķis* → *fraka*, *Vīlips* → *Filips*, *spranči* → *franči*, *Spricis* → *Fricis*. Latgališu runys volūdā vysod i vysuos vītrunuos *f* aizmej ar *p* (*šopers*, *Pilimona*). Rokstu volūdā cikom kas itei tema palīk aktuala i navā da gola puorsprīsta.

„h“ skons tānejuos Eurazejis volūduos

h skons cytu tautu koņtekstā irā mozuoka problema kai *f* skons: voi jis bejs jau kuramā naviņ pyrmvolūdā, a voi tik agruok pasaruodejs, bet tūs tautu, kurys juo vysā namontova nasenejūs laikūs, beja mozuok.

Praņcīšu volūdā skons *h* gadīņūs, kurūs apzeimoj ar literi *h*, vysā pagaiss, pīvadumam, *harmonie* [armɔni] ‘*garmoneja*’, a gadīņūs, kurūs apzeimoj ar literim *ch* voi *k* – puorsamejs par skonu *k*: *chronique* [krɔnik] ‘*kronika*’, *kaki* [kaki] ‘*bryunzaļa kruosa*’ (Bojāte, Pizova, Zandreitere 1970).

Kazaku volūdā irā divejis litera *h* atmejis, i obadiv bīžai aizmej ar izšķireigim, koč i leidzeigim, skonim: vīnu nu jūs izrunoj kai [q] (nabaļseigu uvularu eksplozivu aizdareitini), ūtru – kai dvēsmis [h] (nabaļseigu glotalu šķierbini treitini) i montoj tikai nu arabu i persīšu aizjimtūs vuordūs: *Следующие буквы: В, Ё (с 1957), Ф, Х, Г, Ц, Ч, Щ, Ъ, Ь, Э, в исконно казахских словах не употребляются. Буквы: Ё, Ц, Ч, Щ, Ъ, Ь, Э, используются только в заимствованных из русского или через русский язык словах, которые пишутся в соответствии с правилами русской орфографии. Буква Х в разговорном языке произносится как Қ. Буква Г используется только в арабо-персидских заимствованиях, и зачастую произносится как глухая Х (Казахский...)*

Koč i pasaļa koņtekstā navarim runuot par nazkaidom paralelem *f* i *h* skonu problemuos, baltu volūduos juos irā cīši leidzeigys (ite i irā īmesle itūs diveju vaicuojuumu izavēršonai vīnā artikelī). Lītaunīku volūdā *h* aizamej ar *k* (*arkivyskupas*), žemaišu – taipoš aizamej ar *k* voi vysā gaist (*aktars* ‘*gekters*’, *arielka*¹ ‘*kumuška*’) (Lietoviu-žemaitiu...), baļtīšu – ar *k*, *ķ* voi gaist (*koris*, *arķibīskaps*, *Ērmanis*), a latgališu – ar *k*, *c* voi *g* (*kolkozs*, *arciveiskups*, *gekters*). I otkon XX gs. pyrmuos pusis volūdņiku nūstota lītaunīku i žemaišu volūduos irā bejuse pamest jau īguojušūs vuordus, baļtīšu – atmeit da originaluo, svešuo skaniejuma vysu, kū varams (*Hermanis*, *arhibīskaps*)², a latgališu – dareit pakaļ baļtīšim, paktiskai pamatūt ituo vaicuojuuma izsprīšonu sovīm godusymtu vacuokajim kolegom.

¹ Vuords *arielka* iraida i lītaunīku runys volūdā, tok redzīs, ka jis pasaplatejs nu žemaišu.

² Zynoms, na ar vysim vuordim tys izadeve (*Kristus*, *ķīmija*), tok teņdeņēja beja taida.

Iņceresnai taipoš pasavērt, kai myusu dīnuos lītaunīki izalosa jauna – XX g. s. pirmajā pusē īgojuša – runys volūdys vuorda pormu: opicialuo porma irā *kolūkis*, kuru maklātivs *Google* atrūn 134 000 puorstaipteikla lopu; tuo poša vuorda runys volūdys pormu *kolchozas* jis atrūn 7 510 lopu, a *kolkozās* – 453. Tys zeimoj, ka vuordu, kura školuos navuica pareizai raksteit, 1/16 lītaunīku montoj, aizmeidami *h* ar *k*. Tū apstyprynojs i dialektologiskūs ekspediceju materjali: pīvadumam, Juoniškī, pi Latvejis rūbeža, ļauds soka *kolkozās* (Joniškio... 2001), a Dīveniškēs, pi Boltkrīvejis rūbeža – *kolchozas* (Mikulēnienē, Morkūnas 1997).

Runys volūda Baļteja

Latvejis dialektologiskūs ekspediceju materjalūs lūbēs salaseit pīvadumus nu vysaidu baļtīšu vītrunu, kuri paruoda *f* i *h* aizmeišonu ci naaizmeišonu.

Pūstumu Vydzemē – Vainižūs: *pabriks*, *potogrāps*, bet *fiksi*, *fikss*, *follā*, *forši* (Ādamsons, 2000).

Ērgemē: *palšs*, *pedere*, *piga*, bet *fabrika*, *falce*, *febrālis*, *ferma* i *he*, *ha* (Kagaine, Raģe 1977–1983). Kai redzim, kurūs nakurūs vuordūs *f* aizmeits ar *p*, kurūs nakurūs – pamasts. Gryuts pasaceit, pa kaidam priņcipam tys tai saguojs. Logiskai byutu, ka pa vuordu pasalīnēšonys vacuumam, bet, dīvamžāl, taidys saiteibys ite naredzim.

Dīnavydu Vydzemē aba Vydzemis Sielejā vaira pasaruoda taišni *h* aizmejsumi ar *k*: Iršūs: *kolkuozs*, *soukuozs*, bet *ferm*; Ļaudūnē: *kolkozs*; Kūknesē: *kolkozs* (Poiša 1985).

Reitu Vydzemē Synuolis vītrunā pasaruoda i *sp*, i *p*: *spraņči*, *Spricis*, *sprīšs*, *propisuors*, *potierēt* (Augšzemnieku... 1984).

Sielejā – Dygnuojā: *pabreičis*, *pluktvasers*, *pamīleja*, bet *febrāls*. (Indāne 1986). Vaira viereibys *f* aizmeišonai Sielejā dagrīzts Aņceišu Kryšjuoņa gruomotā ap Aknišys vītrunu (Ancītis 1977). *Jis roksta: Vēl nesenā pagātnē p lietoja aizguvumos f vietā, piem., pluktvašēš [–ris] 'auglūdens' (vācu Fruchtwasser). Tagad f ieviesies arī izloksnē, un daudzi vārdi pazīstami tikai ar f, piem., formal'inc.* Gruomota izīt piec autora smierts, i juo bruojs Aņceišu Voļdemars komentarūs dabuovej daudzi pīvadumu:

– *Piemēri, kur f pārvērties par p: Ādòlps (tagad arī: Ādòlfs) 'Adolfs', b'l'èip'èd'èšs // b'l'èif'èd'èšs [–ris] 'zīmulis', gapal'ē 'dakšiņa', pab'riķišs (..), pal'š (..), pamīl'eja (..), pygūrs 'joks', pīl'či 'velteņi', (..) pīņņi 'somi', (..) P'ricis 'Fricis' (..) i c.;*

– *Ir vārdi, kuros vai nu f palicis bez pārmaiņām, vai arī tas stājies senāka p vai v vietā: Āf'rika, (..) Āl'f'ric (agrāk arī: Āl'p'ric) 'Alfrēds', (..) fašysc [–ts] 'fašists', (..) flaga (agrāk: plaga) 'karogs', (..) i c.;*

– Ir arī tādi vārdi, kuros *f* pārvērsts par *v*. Pirmkārt, tie ir bibliemi (jo vecajā bībeles tulkojumā *f* bija tulkots kā *v*): vāravs 'faraons', varižejs 'farizejs', vèiģe (/vìģe) 'viģe', vil'ist'ic [-tis] 'filistietis'; otrkārt, jau pieminētais vārds 'vebràš [-ris] 'februāris'.

– Pāris piemēru ir tādi, kur *f* pārvērsts par *sp*: spràncoūži 'francūži', S'p'riés [-is] 'Fricis'.

Dīnavydu Kūrzemē – Neicā: *pijole, pudarmente, ektārs, kromāda*. Partū ka B. Bušmanis gruomotā cīši labi apraksteits problemātiskais *f* i *h* konsonantizmys, i itys aproksts pa byuteibai irā damārojams vysom baļtīšu vītrunom, mes jū ite nūcitēsīm: *Vecākās, dažkārt arī vidējās paaudzes valodā literārās valodas f-skaņu aizstāj līdzskanis p, piem. pabrīķis 'fabrika' (..), potoreja 'fotogrāfija' (..) Nīcā pierakstītajās tautasdziesmās līdzskanis p sastopams ģermāņu f vietā, piem., vārdos pijuolīte 'vijolīte' (pijuole ← vlv. firole EH II 230) (..) Izloksnē šajos vārdos un citos aizguvumos līdzskanis p saglabājies visvecākās paaudzes runā (..) Līdzskanis h aizguvumos vārda sākumā nereti tiek atņemts, piem., vārdā ermoņikas (..) Vecākās paaudzes pārstāvju valodā dzirdams arī variants ektārs 'hektārs' (..) Dažkārt h-skaņu izloksnē vecākās paaudzes pārstāvju runā aizstāj *k*, piem., vārdos klōrs 'hlors' (..), kalle 'halle' (..) (Bušmane 1989).*

Runys volūda Latgolā

Ekspedicejuos salaseitajūs latgalīšu vītrunu materjalūs *f* i *h* vysod i vysur irā aizmeiti ar atsateikūšajim skonim. Pīvadumam, Kolupā: *pabryks, potograpēt, poļvarka, ponds, kolkoss, gekters* i c. – Kolupa vuordineicā vysā navā nivīna vuorda ar skonu *f* voi *h* (Reķēna 1998), Ondrupinē: *kompeta, Praņcs (tagān sàimnīka daļs jàunuōkàis at'hešs taīdys apsmuļūotys kōmpetyš i dūt Prāncām* – Rukmaņu Maļvina, dzym. 1898, aizr. 1979), Naurānūs: *pundaments (a ustobys taīdys bīe, keī as jau acēcerūs – pūndamēntu nab'ie* – Ludbuoržu Bronislava, dzym. 1906, i Andrejs, dzims 1909, aizr. 1979), *kolkozs, peņseja (a tān jàu t'reišpacmīt' godu àizgūoju pēhēcējā* – Ludbuoržu Andrejs, aizr. 1979), Viļānūs: *gekters (maņ paī' b'eja šešpacmīt' ģekt'eru* – Stapecku Jākubs, dzims 1907, aizr. 1981), *Stapeckis (vot, to vot, itī Stapeckī imēit'i nu suņa asūt' – tys pot)*, Varakļonūs: *potograpeja (maņ vēļ' ir potograpeja, kaŗt'eņa, ša, p'riet Žepa sātu* – Strodu Bronislava, dzym. 1921, aizr. 1979), *kukarka (nu i suōkušs kukaŗkys prašeit', lai addūt šòm* – Zvīdru Antonina, dzym. 1893, aizr. 1975) (Augšzemnieku... 1984).

Grybātumem dagrīzt viereibys, ka, izšķireibā nu baļtīšu, latgalīšu vītrunuos *f* i *h* aizmej vysu vītrunu vysī inpormaņti vysūs vuordūs. Kai redziejom, B. Bušmane jau XX g. s. ostoņdasmytajūs godūs pastreipoj, ka puormejumi izaglabovuši tik pošys vacuos neicuonīšu

audzis volūdā. Tok latgalīšu vītrunu lobi vysaida vacuma runuotuoji jūs montoj vēļ pa šai dīnai.³

Tautys dzīsmis

Iz itū šalti Latvejis škārssteiklā izstateitys divejis latvīšu (i Baļtejis, i Latgolys) tautys dzīsmu datu bazys: *dainas.lanet.lv* (Latvju...) i *dainuskapis.lv* (Krišjāņa...). Kai zynoms, tautys dzīsmis irā senejuokais polklora kluoškys, kurs nasamej tik dreizi kai cyti polklora žanri, partū myusim ruodejuos iņceresnai pasavērt, voi i kai XIX g. s. beiguos – XX g. s. suokuos aizraksteitajuos tautys dzīsmēs pasaruoda literi *f* i *h*. Ni tuos, ni tuos datu bazys publiskais sadurs napodtur mekliešonys pa pošvaleigam vuorda pragmentam, a tik pa vuorda suokom ci beigom, partū myusim dagooja grīztīs da datu bazu administratoru praseitu savaicuot vysu vuordu, kuri sevkurā vītā tur literi *f* voi literi *h*. Rezultati sakryta pylnai, partū publicejam tik vīnus – nu Dainuskapa (mekliešona publicātajuos dzīsmēs pa kriterejim *where lower(text) like '%f%'* i *where lower(text) like '%h%'*):

– *Bagatu Friciti kūmām lūdzu, Tas meta nauđiņu netaupidams.* (Nr. 1789-1, Tolsu apl. Kabilis pog.);

– *Turks ar Franci lielijās Sēt pupām šo zemiti;* (Nr. 32191, Reigys apl.) – dzīsmei vēļ 4 variaņti, vysi ar *Spranci*;

– *Franču ķēniņš lielijās Mūsu zemi pupām sēt (šaut);* (Nr. 32191-1, Grūbenis apl. Neicys pog. i Meitovys apl. Glyudys pog.) – 2 variaņti ar *Franču*, vēļ vīns ar *Prīšu*;

– *Mūsu kunga freilenei Gul vizuļu šūpulī.* (Nr. 1867, Jaunjelgovys apl. Saukys pog.);

– *Mūsu kunga freilenei Zelta kronis galviņā.* (Nr. 1867-11, Vydzeme) – vīns variants ar *preilenei*;

– *Liek stāvēt gatavam Un uz fronti apgriezties.* (Nr. 32055-1, Grūbenis apl. Aisteris pog.);

– *Kur tie jāje, duj bajari? He, he, duj bajari!* (Nr. 13272, Tolsu apl. Kabilis pog.) – cytūs kupletūs taipoš;

– *Visi mani mīlinaja, Es bij' daiļa, ha, ha, ha.* (Nr. 13049, Cāsu apl. Lubuona pog.).

Kai redzim, vysys tautys dzīsmis, kas tur literi *f* voi *h*, irā baļtīšu, navā nivīnys latgalīšu. Tys zeimoj, ka jau XIX gs. beiguos itī skonī beja suokuši iit baļtīšu vītrunuos, bet latgalīšu vītrunuos jūs vysā nabeja.

Iņceresnai taipoš, ka *h* pasaruoda tolkin iņterjekcejuos, a *f* – aizjimtūs lītysvuordūs, nu kuo varim izsprīst, ka tymā laikā baļtīšu volūdā *f* tyka montuots plošuok par *h*.

³ Taipoš varams tēmēt, kur dzeivojūši i kaida vacuma ļauds pījam voi napījam jaunūs skonu, tok asimilativūs procesu analīz na ituo rakstīņa tema.

Senejī teksti

Latvejis universiteta Matematikys i inportatikys iņstituta Muoksleiguo iņtelekta laboratoreja i Pilologejs pakultets irā sataisejuši latvīšu volūdys senejūs tekstu korpusu, kury mā savodovuši daudzi XVI i XVII g. s. i nazcik XVIII g. s. rokstu olūtu (Latviešu...). Myusim redzējuos iņceresnai pasavērt, kai literi i skoni *f* i *h* pasaruoda itymūs senejūs tekstūs.

Ar *f* litera mekleišonu pa vysim baļtīšu olūtim (kūpā – 44) i pa vīneigajam latgalīšu olūtam – *Evangelia Toto Anno* problemu nabeja: pa kriterejam *%f%* atsaroda tys, kas myusim beja vajadzeigs. Beja nalels trūksnis – nazcik gadīņūs baļtīšu gruomotuos vuocīšu teksts beja markiravuoets kai latvīšu, bet jūs beja moz i mes variejom manualai atlaseit.

Ar *h* literi latgalīšu olūtam nabeja problemu, tok ar baļtīšu olūtim guoja gryušok: *h* literi baļtīšu vuociskajā raksteibā montoj t. s. gubu literūs (*sch*, *tseh* i c.) i kai garuma zeimi (*Jahnis* i c.), partū meklēt pa kriterejam *%h%* beja bezjiedzeigai. Deļtam myusim dasavede meklēt tikai vuordu, kuri suocās ar *h* (kriterejs *h%*) i *ch* (ūtrys skona *h* apzeimovums; kriterejs *ch%*); pa analogejai ar *f*, kur daudzums atrostūs vuordu ar *f* suocās, sasprīdem, ka tei nabyus lela bāda.

Gribiejom nūpublicēt atrostūs vuordu pormu, vuordu litovumu i olūtu skaitu tabeli, tok, dīvamžāļ, izaruodeja, ka programa irā klaideiga: jei atlosa i saskaita napareizai i nakoņsekventai, pīvadumam, meklejūt divejūs olūtūs pa sevim i tymūs pot obadivejūs kūpā, rezultati izīt izškireigi. Partū ap *h* tik pīraksteisim sovus nūvārovumus i izvadumus, bet *f* apraksteisim i skaitleigai, kam poši asam manualai puorskaitejuši.

Baļtīšu tekstūs īsadeve aptikt 14 *f* gadīņu / 14 izškireigu vuordu pormu nu deveņu olūtu: *Under=Offzeeru* vysaidys variacejis (Sawadi... 1696) (bet *Under=Oppezereem* (Eid der Treue... 1701)), vysaidi *Fürwärkeres* (Eid der Treue... 1701), *Liflante* (Elger 1621), *Fioleem* (Lettische... 1685).

– *ik=Deena^s pee Waktes=noleešešchanu no teem Under=Ofzeereereem eekšch*
teem Cortegardeem teem Kaŗra=Kalpeem preekšch=laššami (Sawadi.. 1696);

– *śawa Ammahta und Deeneštas pehz/ peeklahjahs: tad mehs Under=Oppezeres/ Cunštapeles/ Lehr=Cunštapeles/Under=Fürwärkeres/Lehr=Fürwärkeres/Awer=Mineerers/Mineerers=Sel li/Ammatneeki/* (Eid der Treue 1701);

– *vnd wyššes kunges βas paβes walštybes/ muše Liflante zemme/vnd wyššes kruštites katolišzkes lioudes* (Elger 1621)

– *Laid uswelk Stiegas Kokliteem./Laid dšeed in škann ar Fioleem* (Lettische... 1685).

Iņceresnai, ka baļtīšu tekstūs skons *f* cieškuok pīraksteits ar literim *ph* (kam tymā laikā vuocīšu volūdā montova i da myusu dīnu montoj itūs obadiv grapiskūs apzeimīņus): atsaroda

58 vysaidu vuordu pormu 247 gadīni. Olūti – pa lelumam cyti, bet kurūs nakurūs montuoti obadiv apzeimīni – i *f*, i *ph*.

Damoz pīci nu jūs, cik varim sprīst, irā klaidys, kam *ph* pasaruoda *p* vītā baļtīšu vuordūs:

- *KO Zillwähka šphäks und ghuddriba eesahk* (Lettische... 1685),
- *Tehwighu Deewighu Lephnibu und Schälaštiba* (Mancelium 1654).

Tok lelumā gadīņu *ph* aptykom zīcātūs vuordūs, kur jis apzeimoj skonu *f*:

- *JEšus šatziya vs teems Raxta=mazetayeems vnd Pharišeereems* (Luther 1631),
- *Es šuhtu py jums Prophetus vnd Ghuddrus* (Luther 1631),
- *No brešmig Pharaonis špäk* (Elger 1621).

Kai redzim, *ph* montuots vuordūs, kū myusu dīnuos baļtīšu volūdā roksta ar *f*, partū varim vērtīs iz jūs kai iz ekvivalentu apzeimīņu.

Atsaroda i taidi pīvadumi, kur *f* aizmeits ar *v*; tys zeimoj, ka jau tymūs laikūs baļtīšu rokstu volūdā *f* kod nakod aizmeja i ar *p*, i ar *v* (ci pa runys volūdys paraugam?).

- *Ta pirma Grahmata us teem Korintereem rakštita/ no Wilippehm zaur Stepiņu un Wortunatu* (Tas Jauns... 1685).

Latgališu tekstā atsaroda 73 gadīni, kuri turieja 30 izškirēigu pormu: 31/12 nu jūs *Profets* (itys i cyti – vysaidūs lūcejumūs), 20/6 – *Faryzeušz*, 7/4 – *Filips*, cyti personu vuordi, i vīns kūpeigais lītysvuords *figa*.

- (...) *un byja tur liudz nowiey Heroda, kad bytu tis išpildits, kas šacyits ir nu Kunga caur Profetu, kotrys šoka: nu Egypta aycynowu Da'lu munu.*
- *Tu l'ayku: pašacyja JEZUS Faryzeušzym: es ašmu l'obs gons.*
- *Und ayzte^ceis pryjšzka, kope uz figu=kuka naaugliga, kad iraudzetu ju: ayšto jam tur byja it.* (Evangelia... 1753)

Baļtīšu tekstūs *h* vuordu suokūs vysucīšuok pasaruoda vuordā *helle* 'eļne' i juo pormuos, vuordā *Halleluja* 'Aleluja' i juo pormuos i personu vuordūs. *ch* vuordu suokūs atrūnams vuordā *Christus* i juo atvasynovumūs, reši – kurūs nakurūs cytūs vuordūs.

- *Semmen kapis exkan Helles treššchan Denan atkal auxkam czheles no tims Muerronims* (Luther 1586),
- *Kur eß attraššchu šawu Kunghu/ Halle/ Halelujah* (Lettische... 1685),
- *Nhe=pareiše darra Pilatus to Kunghu Chrištum tam Herodam nošuhtidams* (Mancelium 1654),
- *Tho Aššenne JEšu Chrišti/Vnde gir prexkan tho wena šarkanna štroume* (Psalmen... 1615),
- *Ghribbees tu šow Chrištitees lickt? Šacka/Ja labpraht* (Luther 1631),

– ***Cherubin*** vnd *Seraphin allaßin czede* (Vndeudsche... 1587),

I latgališu tekstā *h* pasaruoda vysucieškuok personu vuordūs:

– *Way tod tu lel`oks eßßi por Ta`wu myußu **Abrahamu**, kotrys numyra?*

– *ja tur liidz nowiey **Heroda**, kad byutu tis*

– *Sieymans Piters, şacyja: tu eßßi **Chryßtus**, dzeywa Diwa Da`l`s* (Evangelia... 1753).

Nu itūs pīvadumu redzīs, ka i latgališu, i baļtīšu poloniskajūs i germaniskajūs tekstūs *f* i *h* literi (kai attīceigūs skonu apzeimovumi) suoce pasaruodeit jau nu pošu īsuoku, bet tik tymūs vuordūs, kurūs ar itim literim raksteja svešājuos volūduos – ak jau deļtuo, ka raksteituoji beja svešzemņiki i jī beja dajiukuši itūs vuordus tai raksteit sovuos volūduos. Paralelai rokstūs pasaruodeja i puormeitī varianči, kuri paruoda, kai itūs vuordus jau tymūs laikūs izrunova baļtīšu i latgališu volūdu lītuotuoji.

Rokstu volūda literatūrā

Autori, kuri raksteja voi roksta ap vītejū, soluonu dzeivis tematiku, namontoj naseņ aizjimtys leksikys i apsaīt tik ar tautys volūdys vuordim, partū gryuts sprīst, voi jī lītoj *f* i *h*, a voi aizmej šūs ar cytim literim. Nu druka nūlīguma laika autoru dreizumā lūbēs atrost tik vīnu Jūrdžu Andryva dzeivuli ar *f*:

– ***Fīrsti un pat kieneni Un kab kaidi augstmani*** (Literatura...)

Lelums myusu dīnu – i vacuos, i jaunos audzis – autoru montoj *f* i *h*. Itūs literu aizmeitini pasaruoda tik tautys leksikā, kura īguojuse seņuok i varbyut autorim redzīs kai eistyni latgališu vuordi.

Spuogu Aļberts (Spōgis 2000):

– *Jei sōpes uzpyuß ar zaļu **filigranu**...*

– *Ak šmukā **Şecherezade!**⁴*

– *Ļauns, vysu neizdams, jōj varonais **chans**...*

– *(..) reibeigā pavasara **simfonijā**...*

Jurceņu Pters (jis iz leidzaudžu pona izaceļ ar tū, ka montoj moz svešuos leksikys) (Jurciņš 2002):

– ***Franciska*** *Varslavāna symtajā dzimşonys dīnā*

– *Pret znārbu, pret **kvorobu**...*

Matvejānu Ontons (Matvejāns 2006):

– *(..) kod **saksafonists** paziņōja,*

⁴ *ch* – velaruo treitiņa *h* tradicionals apzeimīņš, kab jū izšķiertu nu dvēsmais *h*.

- (...) *labi pasorgoti februara soltumā,*
- (...) *cīnejamū profesoru Manfredu Šnepu,*
- *Legionera Viktera Volhova beja bejuse Rykovā.*

Tenču-Goldmanu Veronika (Tenča-Goldmane 1999):

- *Cik tī klopotu, tikai par sevi godojūt,*
- (...) *pagiva revolveri i zogōs iz sābru foļvorku,*
- *Sūleitō franču breinuma jai tai gribējōs.*

Slyšanu Ontons (i jam svešī vuordi vaira pasaruoda biograpejā, Susātivs... 2008):

- (...) *piec tehnikuma beigšomys brauču struoduot iz Rēzeknis sovhozu,*
- (...) *studēt arheologeju i etnografeju.*

Lukaševiču Valentins (Susātivs... 2008; Lukaševičs 2006):

- *Puorsalaseju. Šudiņ pokmeļs.*
- *Īt, tī i napamona, ka jau aiz Feimanim.*
- *Hotelī, braukdams iz aušku, pīmeizu liftū.*
- *A fizikys školuotuojs.*

Ryučānu Juoņs (Susātivs... 2008):

- (...) *lītu komiseja žālojās par mozuo Herakla izdareibom,*
- (...) *i horizonts atsarūn tikai nazcik kilometru,*
- *Nazkurs grīž pūdus azara krostā aizmierstā tehnikā.*

Spiergu Iļze (Susātivs... 2008):

- (...) *vysi bārni kai bārni, a es analfabets,*
- (...) *taidys kai Hesis „Stykla pierleišu spēli“,*
- *Kaida raksteituoja, taida i biografeja.*

Gryuts pasaceit, deļkam rokstu tradicejā vysod lītuoti literi *f* i *h*, koč runys tradicejā skonu *f* i *h* nabejs nikod i nikaidā latgališu vītrunā. Ruodīs, ka pi vainis beja i irā vuceibys sistema: raksteituoji vysod irā bejuši vuceiti ļauds, i vucejušīs jī vysi beja cytuos volūduos, partū beja īsavucejuši i „smolkūs“ literu. Zynoms, ka itī ļauds poši švuorbovušīs; tai, Kempu Praņcs rakstejs sovu vuordu i ar *p*, i ar *f*: pa Leikumu Lidejis dūtajom ziņom, jei Mīseņa bibliotekys ratumu nūdālī redziejuse Kempa paraksteitys XIX g. s. beigu viestulis, kur jis sovu vuordu rakstejs ar *P*, bet juos bibilotekā asūte gruomota nu Kempa bibliotekys, kur jis XX g. s. 30. godūs pasarakstejs ar *F*.

Ūtrys īmeslis varātu byut tys, ka dabeiguma, eistynuma lelū vierteibu suocam vaira nūvērtēt tik pādejūs godūs – tūlaik, kod jis suoc gaist.

Pareizraksteibys nūsacejumi

2007. godā apstyprynuotajūs latgališu pareizraksteibys nūsacejumūs (Latgališu... 2008) raksteits, ka *Latgališu rokstu volūdā skanis apzeimoj ar burtim a, ā, b, c, č, d, e, ē, f, g, ģ, h, i, j, ī, k, ķ, l, ļ, m, n, ņ, o, p, r, s, š, t, u, ū, v, z, ž un burtu savīnuojumim dz, dž*. Myus, zynoms, iņteresej skoni *f* i *h*. Kai redzim, alfabeta irā nazcik literu, kas apzeimoj skonus, kuru latgališu volūdā navā (*f, h, ģ, ķ*)⁵, i tymā pošā laikā kurim nakurim volūdā bīžai montuotim skonim apzeimovuma navā, koč atsateikūši literi jau irā unikoda tabelē (*š, č* i *c.*) i, golvonais, jūs montova Sibirs latgališu gazetuos 1920-jūs godūs (Vuicīs! 1928)⁶. Praktiski, ite irā pajimts baļtīšu alfabets i dalykts liters *y*. Pa nūsacejumu sastateituoju saceitajam mutyskuos sarunuos, alfabets taiseits pa vareibai leidzeigs baļtīšu alfabetam, kab ļaudim byutu vīgluok juo pījimt. Rezuļtatā jis naatsateik latgališu volūdys ponologiskajai sistemai i juo montuošona irā apgryutynuota. Tok ite na ituo artikeļa tema. Mes tik varim konstatēt, ka literu *f* i *h* īkļaušona jimā nalīcynoj par apzynuotu i izsvārtu itūs skonu īkļaušonu latgališu literaryskajā volūdā, bet tik par tū, ka latgališi pajēme deļ seva baļtīšu alfabetu ar vysim jimā asūšajim literim.

Celi

Ka veramīs, kai varams raisteit i rysynuot itū vaicuojumū atīsmē, tūlaik radzami pīci potenciali celi:

- 1) montuot *f* i *h* vysūs vuordūs, kur baļtīšu, krīvu voi cytuos volūduos (nu kuru vuords atguojs) jūs montoj;
- 2) īsaguojušajūs vuordūs pamest *p, k, g* i *c*, bet jaunajūs montuot *f* i *h*;
- 3) vysā namontuot *f* i *h*;
- 4) montuot paralelai tymūs pošūs vuordūs i vīnu, i ūtru variantu;
- 5) raksteit *f* i *h*, bet izrunuot *p* i *k*.

Dūmojam, ka pīktais variaņts irā tikai teoretiskys, kam byutu gryuts ļauds da jam dajaucēt: jī irā vuiceiti cytu volūdu školuos (baļtīšu, krīvu, niu i dažaiduos Vokoru Europys) i dajyukuši *f* i *h* (voi *φ* i *x*) skaiteit kai *f* i *h*.

⁵ Saprūtūt, ka skonu, kū ar literim *ģ* i *ķ* apzeimoj baļtīšu volūdā, latgališu volūdā navā vysā, nūsacejumūs sasprīsts ar jim apzeimuoit meikstūs *g'* i *k'*, kuri gondreiž vysod atsarūn pyrma pīškyks ryndys pošskonu (*i, ī, e, ē*) – tūreiz jūs apzeimoj ar *g* i *k*. Nūsacejumūs kai pīvadumi nūruodeiti sielīšu pavuorde *Ķuzāns* i nu baļtīšu vys vēļ tik pa pusei īguojušuo barbarisma genitivs *kuģa*; vēļ irā nazcik vītrunu, kurys tur genitivu *kaķa, zaķa* i l. Partū vysleidza izaver, ka literu *ģ* i *ķ* īvadynuošonys latgališu alfabeta golvonuo motivaceja beja jūs asameiba baļtīšu alfabeta.

⁶ Praksē vajadzeigi literi, pīvadumam, aizjimtūs vuordūs *ciocē – čocē* voi deļ nūzeimis izšķieršonys: *kuoss/kuoss – kuošš/kuoss*.

Catūrtū variantu var pĥijimt kai pagaidu kompromisu, bet skaidrys, ka stabilā rokstu volūdā vysleidza vāga turēt primaru variantu, kŭ i kai raksteit.

Pyrmais ceļs byutu okla iřona baļtīřu pādŭs, vysā ignorejŭt tautys volŭdu, juos ponologiskŭ sistemu i runys tradiceju.

Ūtrais – lĥitauņiku kompromisa ceļs, kas nu socialuos pusis irā pots realais i nasuopeigais: tŭ, kŭ jau audžu audzem soka ar aizmeitim literim, pamatam ar aizmeitim, tŭ, kŭ ir sacejuři tikai sveuos volŭduos, ģvadynoĥam volŭdā taidu, kai sveřajā volŭdā, partŭ vysim irā vĥgli tŭ pĥijimt. Tymā pořa laikā, ĥam irā i sovi minusi, pĥivadumam, nakoņsekveņceja (vĥnys saknis vuordu dařaida raksteiřona⁷), ļaužu nazynuořona, kai raksteit konketru vuordu, cikom ĥi navā juo raksteibys ģsavuicejuři i l.

Treřais irā ceļs, kas vysuvaira atsateik latgalīřu runys volŭdai i juos ponologiskajai sistamai. Pa cytu volŭdu (pĥivadumam, SSRS ciurku volŭdu) pĥiredzĥam redzim, ka ponologejis ignoreřona vad volŭdu naorganiskys, muoksleigys raisteibys vierzĥnĥ. Partŭ nu volŭdys kai taidys poziceju (juos řmukuma, dabeiguma i l.) itys variants byutu pots lobais. Ari deļ tradicionala runuotuoja ar lobu volŭdys izjyutu itys variants byutu pots lobais – ĥis řa vysā navar izřkiert sveřus skonu *f* i *h*. Bet skaidrys, ka itymā řaļtĥi, kod latgalīřu volŭda jau, dĥivamřāļ, atsarŭn pusasimilātā stātē, byus daudzi cylvāku, kam byus gryuts pĥijimt itaidu variantu, kam ĥi jau vaira poři nadŭmoĥ i narunoĥ eistynā, dabeigā latgalīřu volŭdā.

Lĥitauņiku pĥiredzĥis

I beiguos grybātumem nŭcĥitēt kura lĥitauņiku volŭdnĥika redzĥni, varātumem saceit – ari nŭceju, ap tŭ, kas ĥam itymā vaicuoĥumā redzĥis svareigai i nu kuo ĥis beistās: *senŭ, priderintŭ prie kalbos garsyno skoliniŭ bendrinēje kalboje iki řiol nesam keitē – vartoĥame Kristus (nors řalia, tik kur kas retesnis, řodis christianizacija), arkangelas, arkivyskupas (nors greta archijerējus „vyriausĥ ťaĥiatikiŭ dvasininkŭ titulas“, archimandritas „vyriausĥ ťaĥiatikiŭ vienuoliŭ titulas“, archipelagas ir kt.), kronika (nors vartoĥama tik chronologija, chronometras), Pilypas (nors yra Filipinai, filipika), pranciřkŭnai (bet miestas San Franciskas), prancŭzai, Prancŭzijā (bet frankofilija, frankofonija < lotynŭ Francus „prancŭzas“) ir kt. Laimē, kol kas ĥtakingiems kalbos vartotoĥams ir kalbos tvarkytoĥams neatējo ĥ galvā keisti tokiŭ per řimtmeĥius nusistovējusiu, ĥř kartos ĥ kartā perduodamŭ řodřiŭ ir imti pĥrři ar net versti vartoti Christus, archangelas, archikatedra, chronika, franciřkonai*

⁷ Pĥivadumu veritēs zemļuok – *Lĥitauņiku pĥiredzĥnĥi*.

ar francūzai ir kt., kaip tai padaryta su jau senokai vienam kitam kalbininkui nepatikusiu (Keinys 2007).

Tys parūoda, ka i Lītovā vys vēļ irā diskusejis, ka tradicionālūs, īsaguojušūs vuordus varbyut vajadzātu puormeit pa leidzeibai originalam. Latgalīši taidā ziņā irā lobuokā situacejā: jī var pasavuiceit i nu lītaunīku, i nu baļtīšu⁸ i jūs klaidu vaira nadalaist.

LITERATURA I OLŪTI

- Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izloksnes* (1984). Rīga: Zinātne.
- Ādamsons, E. (2000). *Vainīžu izloksnes vārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Ancītis, K. (1977). *Aknīstes izloksne*. Rīga: Zinātne.
- Bojāte, A., Pizova, F., Zandreitere, I. (1970). *Latviešu-franču vārdnīca*. Rīga: Liesma.
- Bušmane, B. (1989). *Nīcas izloksne*. Rīga: Zinātne.
- Eid der Treue vor die Lettische Artillerie=Bediente* (1701). Rīga.
- Elger, G. (1621). *Geistliche Catholische Gesänge*. Braunsberg.
- Evangelia toto anno*. (1753). Vilnae.
- Indāne, I. (1986). *Dignājas izloksne*. Rīga: Zinātne.
- Joniškio šnektų pratimai ir tekstai* (2001). Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Jurciņš, P. (2002). *Vasala, muos, vasals, bruo!* Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevnīceiba.
- Kagainē, E., Raģe, S. (1977–1983). *Ērgemes izloksnes vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Keinys, St. (2007). Gyvasis skolīnių priderinimas ir teikyba. *Žmogus ir žodis*. T. 9, Nr. 1. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas. 70–74.
- Kursīte, J., Stafēcka, A. (1995). *Latgaliešu literatūra*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Latgalīšu dzejas antoloģija* (2001). Sast. Valeiņš V. Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevnīceiba.
- Latgalīšu pareizraksteibys nūsacejumi* (2008). Reiga–Rēzekne: LR Tīslītu ministrejīs Vaļsts volūdys centrs.
- Latviešu-vācu vārdnīca* (1980). V. Bisenieka un I. Nīseloviča red. Rīga: Avots.
- Lemchenas, Ch., Macaitīs, J. (1997). *Rusų-lietuvīų kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Lettische geistliche Lieder vnd Collecten* (1685). Mitau.
- Lukašēvičs, V. (2006). *Vot taidi vot i batvini*. Rēzekne: Latgolys Kultūrys centra izdevnīceiba.
- Luther, M. (1631). *Der kleine Catechismus*. Rīga.
- Luther, M. (1586). *Enchiridion*. Königsberg.
- Mancelium, G. (1654). *Lang=gewünschte Lettische Postill*. Rīga.
- Matvejāns, O. (2006). *Gunkurs Kakarvīšu piļskolnā*. Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevnīceiba.
- Mikulēnienē, D., Morkūnas, K. (1997). *Dieveniškīų šnektos tekstai*. Vilnius: Mokslos ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Poiša, M. (1985). *Vīdzemes sēliskās izloksnes*. Rīga: Zinātne.
- Psalmen vnd geistliche Lieder* (1615). Rīga.
- Reķēna, A. (1998). *Kalupes izloksnes vārdnīca*. Rīga: Latviešu valodas institūts.

⁸ Kai jau augsuok rakstejom, pi baļtīšu tūs klaidu labtik vaira.

Sawadi Karra=Teesas Likkumi (1696). Rīga.

Spōģis, A. (2000). *Boltōs dūmas*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba.

Suomi, K., Toivanen, J., Ylitalo, R. (2008). *Finnish sound structure: phonetics, phonology, phonotactics and prosody*. Oulu: University of Oulu.

Susātivs: myusdīnu latgalīšu dzejis antologeja (2008). Rēzekne: Latgolys Studentu centrs.

Tas Jauns Testaments (1685). Rīga.

Tenča-Goldmane, V. (1999). *Pastareite*. Viļāni: Katōļu dzeive.

Vndeudsche Psalmen (1587). Königsberg.

Vuicīs! (Vyssavīneibas Uorkuortejuos skaiteit-raksteit namuokuleibas likvidiešonas komisijas vīnreizeigs organs). (1928. g. 1. majs). Novosibirsk.

Беларуска-рускі слоўнік. (1988–1989). Рэд. Атраховіч К.К. Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя.

Грюнберг, А. Л. (1987). *Очерк грамматики афганского языка (пашто)*. Ленинград: Наука.

Диалектологический словарь якутского языка (1976). Сост. Афанасьев П. С., Воронкин М. С., Алексеев М. П. Москва: Наука.

Егоров В. Г. (1972). *Русско-чувацкий словарь*. Чебоксары: Чувашское книжное изд-во.

Киргизско-русский словарь (1965). Сост. Юдахин К. К. Москва: Советская энциклопедия.

Махмудов, Х., Мусабаев, Г. (1954). *Казахско-русский словарь*. Алма-Ата: Изд-во Академии наук Казахской ССР.

Чувашиско-русский словарь (1982). Под ред. Скворцова М. И. Москва: Русский язык.

ŠKĀRSTEIKLA NĪRUODIS (TYMĀ SK. OLŪTI)

Iz 2010 gods janvara 15 dīnys.

Finnish alphabet. http://en.wikipedia.org/wiki/Finnish_alphabet

Krišjāņa Barona Dainu skapis. <http://www.dainuskapis.lv/>

Latviešu valodas seno tekstu korpuss. <http://www.korpuss.lv/senie/>

Latvju Dainas internetā <http://dainas.lanet.lv/>

Lietoviu-žemaitiu kalbū žuodīns. http://bat-smg.wikipedia.org/wiki/Vikipedējē:Lietoviu-žemaitiu_kalbū_žuodīns

Literatura: Andryvs Jūrdžys. http://latgola.lv/literatura/poezeja/andryvs_jurdzys/

P to f changes in languages.

<http://www.yourdictionary.com/community/forums/viewthread/2516>

Proto-Indo-European language. http://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Indo-European_language

Proto-Turkic language. http://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Turkic_language

Proto-Uralic language. http://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Uralic_language

Uralic languages. http://en.wikipedia.org/wiki/Uralic_languages

Варианты замены фонемы <e> <http://lingvoforum.net/index.php?topic=13594.0>

Варианты замены фонемы <φ> в разных языках. <http://lingvoforum.net/index.php?topic=13424.0>

Казахский алфавит. http://ru.wikipedia.org/wiki/Казахский_алфавит

Киргизская письменность. http://ru.wikipedia.org/wiki/Киргизская_письменность

Краткий очерк истории звуков и форм русского языка. <http://www.rulex.ru/01274006.htm>

Луговской А. Кыргыз тили: курс киргизского языка. <http://kyrgyz.lugovsa.net/script.htm>

Орхоно-енисейский язык. http://ru.wikipedia.org/wiki/Орхоно-енисейский_язык

Рыжков Л. Н. *Как появилась буква «Ф» в русском языке.*

<http://www.liveinternet.ru/users/1575676/post60210481/>

Тюркский праязык. http://ru.wikipedia.org/wiki/Тюркский_праязык

Французский язык. http://ru.wikipedia.org/wiki/Французский_язык

Чăваш хĕрарăм ячĕсем. http://cv.wikipedia.org/wiki/Чăваш_хĕрарăм_ячĕсем

Чăваш электронлă сăмахсар. <http://samah.chv.su/>

Якутская письменность. http://ru.wikipedia.org/wiki/Якутская_письменность

LĪTUOTĪ TERMINI

Aizdareitīns – leidzaskaņš, kura izsaceišonys laikā gaisa ceļš da mutis irā nūslāgts iz eisys šaļts ci iz ilguoka laika (pa baļtiskam – *slēdzenis*).

Baļtīšu volūda – Baļtejis aba Kūrzemis i Vydzemis latvīšu volūda, Latvejis Republikys opicialajā sazinē saukta par *latviešu literārā valoda*.

Eksplozīvs – aizdareitīns, kura izsaceišonys laikā iz eisys šaļts blokej vysu gaisa plyusmu (i da mutis, i da daguna), i tys roda palelynuotu mīdzīni mutis vydā; atblokēšonys šaļtī rūnās eksplozejai leidzeigs trūksnis.

Gubu līters – ar nazcik grapemom (aba literu „gubu“) apzeimāta ponema (pa baļtiskam – *čupu burts*).

Inpļaņtīšu volūda – taipoš *latgalīšu volūda*, Inpļaņtejis aba Vicebska gubernejis, aba Latgolys latvīšu volūda, Latvejis Republikys opicialajā sazinē saukta par *latgaliešu rakstu valoda*.

Labiodentals – leidzaskaņš, kuru izrunoj, daļikūt zamejū lyupu da viersejūs zūbu.

Lyupīns – leidzaskaņš, kuru izrunoj ar vīnu voi obejom lyupom (pa baļtiskam – *lūpenis*).

Reitu slavi – reitūs dzeivojūšuos slavu tautys, Kijevskuos Russ dzeivuojuoju piecguojiejis: krīvi, boltkrīvi, ukrainīši, rusini.

Sadors – punkceju kūpa, kurei nūdrūšnoj datu meišonu iz vyds diveju ītaišu, diveju programu ci lītuotuoja i programys (pa baļtiskam – *saskarne*).

Skons – itymā gadīnī: ponema plotā nūzeimī – na kai vīnys volūdys skonu sistemys dale, a kai vysu pasaūļa volūdu kūpsistemys dale; varim daža saceit, ka na vīna ponema, a leidzeigūs aba radnīceigūs ponemu kūpa, kurys myusu volūduos tradīcionalai atsateik itai grapemai.

Škierbiņš – leidzaskaņš, kura izsaceišonys laikā gaisa plyusmis ceļā taisa škierbu (pa baļtiskam – *spraudzenis*).

Treitīns – škierbiņš, kura škierba irā tik šaura, ka rūnās šņuočņam leidzeigs trūksnis (pa baļtiskam – *berzenis*).

Uvulars – skons (leidzaskaņš), kuru izrunoj ar mēli pi mieleitis.

Velars – skons (pa lelumam – leidzaskaņš), kuru izrunoj ar mēli pi meikstūs kruoteilu.

Vītruna – nalelā arealā (parostai – parapejis ci pogosta rūbežūs) paplateita dialekta zamvariejeja (pa baļtiskam – *izloksne*).